

wadził go w inny świat symboli religijnych. Runge wielokrotnie w swych listach wspomina o fakcie uczęszczania na msze katolickie i o doznaniach z nimi związanych. W ostatnich pracach wskazuje się na wpływ znajomości z Bergerem na mistyczo-muzyczną koncepcję sztuki Rungego¹⁴.

Najważniejszym i najczęściej przytaczanym argumentem, który miałby świadczyć o inspiracjach protestanckich w malarstwie jest fakt odrzucenia przedstawienia Boga i wykorzystanie przyrody do unaocznienia Jego samego i obszaru boskiej emanacji. Takie widzenie świata jako Boga i jako wyrazu jego działalności pojawia się u Rungego i Friedricha, ale ma swoje odpowiedniki w literaturze całej formacji. Można w tym doszukiwać się z jednej strony inspiracji protestanckich, zaś z drugiej wymienić całą listę innych hipotetycznych źródeł takiego widzenia świata i Boga. Jest więc tu i odniesienie do pierwotnych zasad chrześcijańskich i do „dziesięciu przykazań”, możliwe jest również oddziaływanie poglądów wschodnich w zakresie przedstawiania Stwórcy i Jego miejsca w kosmosie. Tym samym nie należy pomijać problemu popularności w tym czasie filozofii perskiej, mahometanizmu i judaizmu¹⁵.

Najczęściej wskazywanym przez badaczy prekursorem i możliwym inspiratorem takiego widzenia świata dla Rungego i Friedricha jest ich ziomek, poeta i kaznodzieja z Pomorza Szwedzkiego Ludwig Theobul Kosegarten. W okresie młodości obydwu malarzy Kosegarten był bardzo popularną osobą na obszarze całego Pomorza Zachodniego. Jednak jako twórca prowincjonalny w minimalnym stopniu mógł oddziaływać na innych artystów formacji. Jego poglądy były kompilacją poglądów Platona oraz myślicieli osiemnastowiecznych, zwłaszcza Shaftesburego i Herdera. Badania podkreślają wpływ Kosegartena na greifswaldzkie środowisko twórcze¹⁶. Jakkolwiek zbudowanie z jego poglądów zwartego systemu

¹⁴ Ph. O. Runge, *Hinterlassene Schriften. Herausgeben von dessen ältesten Bruder*, Hamburg 1840 n., listy do brata Daniela, B. 1, s. 79, 85; listy do ojca, B. 2, s. 101, 122; por. Bisanz, op. cit., s. 74 n.; Traeger, op. cit., s. 18; por. też Strack, op. cit., s. 371, który stwierdza, że tak samo jak H. Kleist (1777 - 1811) puczęszczaniu na msze do Hofkirche w Dreźnie tak i Wackenroder miał po mszach w katedrze w Bambergu protestantyzm za nic.

¹⁵ Por. W. Hofmann, *Runge's Versuch das verlorene Paradies aus seiner Notwendigkeit zu konstruieren*, [w:] Runge in seiner Zeit. Hamburger Kunsthalle 1977 - 1978 (kat. wyst.), München 1978, s. 34 n.; Zuchowski, op. cit., s. 41 n., oraz przypisy 176 nn.; na wpływ judaistycznej apokaliptyki na dzieła Novalisa wskazują: H. J. Mährl, *Die Idee des goldenen Zeitalters im Werk des Novalis*, Heidelberg 1965, s. 189 n.; R. Faber, *Apokalyptische Mythologie. Zur Religionsdichtung des Novalis*, [w:] *Romantische Utopie*, op. cit., s. 73 n.

¹⁶ W. Roch, *Philipp Otto Runge's Kunstanschauung (dargestellt nach seinen „Hinterlassenen Schriften“) und ihr Verhältnis zur Frühromantik*, Strassburg 1909, s. 139; Berefelt, op. cit., s. 29 nn., Sumowski, op. cit., s. 11 nn.; Trager, op. cit., s. 14.